

**ФАЛЬШИВІ ЛИТОВСЬКІ МОНЕТИ КНЯЗЯ ОЛЕКСАНДРА ЯГЕЛЛО-
НА ТА ТЕХНОЛОГІЇ ЇХ ВИРОБНИЦТВА 1492–1501 РР.
(НА ПРИКЛАДІ ЗНАХІДОК В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ)**

Розглянуто аспект фальшування монет за часів правління литовського князя Олександра Ягеллона, а також технологічні особливості їх виготовлення. Досліджено кустарні приватні підробки монет, прототипами для виробництва яких стали литовські денарії та півгроші, карбовані від імені Олександра Ягеллона.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, фальшиві монети, технології виробництва, Олександр Ягеллон.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше у вітчизняній історіографії з'ясовано висвітлено питання підробки монет литовського князя Олександра Ягеллона у фокусі фальшування монет в українських землях XV–XVI ст.

З XIV ст. українські землі підпадають під політичний вплив Великого князівства Литовського. Олександр I Ягеллон – син Казимира IV Ягеллона (1447–1492), з 1492 р. – великий князь литовський, король Польщі у 1501–1506 рр. Вагомою історичною подією часів правління Олександра I Ягеллона є надання Києву Магдебурзького права у 1494–1497 рр. [1, с. 17–18].

До грошового обігу в українських землях кінця XV – початку XVI ст. залучались монети ряду європейських емітентів, а саме: богемські гроші, угорські, литовські та польські денарії, грошики Червоної Русі, денарії Київського князівства, карбовані при князі Володимирі Ольгердовичі, а також пруські, сілезькі та молдавські монети. Як еквівалент вартості в грошовому обігу зберігались монетно-вагові срібні гривні. У грошових розрахунках Волині, Галичини та Поділля переважали литовські монети [2, с. 80–95].

1495 р. князем Олександром I Ягеллоном проведено грошову реформу, за якою того ж року розпочиналося карбування дрібних срібних денаріїв, а також півгрошів. У період з 1495 по 1499 рр. доходи від карбування монет сягали 61 920 гульденів. Виготовлення монет зосереджувалось на монетному дворі у столиці литовської держави – Вільні. Дрібні литовські денарії Олександра I Ягеллона мали на аверсі зображення вершника з мечем «Погоні», над яким зображалась літера «А», як перша літера імені князя. Нумізматам відомі

два основні типи монет денарієвого типу – з літерою «А» у написанні готичним та ренесансним шрифтом. Монети номіналом півгріш карбувались у період з 1495 по 1506 рр. Відомі три основні типи монет, які класифікуються за шрифтом легенди: готичним, ренесансним, або перехідним типом з їх комбінацією. Півгроші мали на аверсі зображення вершника з мечем вліво «Погоні» з легендою по колу MON' ALEXANDRI, та зображення орла з легендою MAGNI DVC LITVANIE, що в повному перекладі означає «Монета Олександра, князя литовського» [3, с. 41–44].

В нумізматичній літературі описано факт існування пробної монети грошового номіналу [4, с. 22], але скарбові та поодинокі монетні знахідки у Центрально-Східній Європі свідчать про відсутність її в реальному грошовому обігу.

Ставши основою грошового обігу в українських землях, литовські денарії та півгроші також були використані фальшувальниками монет як зразки для імітації.

Тема фальшивих монет доби феодалізму є актуальною на нинішньому етапі розвитку нумізматичної думки в Україні. Вона відповідає основному напрямку нумізматичних пошуків сучасних вчених і дослідників, що виражається у пошуку центрів карбування монет на етнічних українських землях.

Існує багато видів тогочасних фальсифікатів монет, основні концепції яких розроблено польським нумізматом Ежи Пінінськи [5] і коротко описані як:

1. Зниження якості монети апаратом влади без змінення її номінальної вартості.

2. «Імпортні» іноземні монети, гірші від місцевих за своєю якістю, обмежені владою до обігу як фальшиві.

3. Монети, карбовані високопоставленими магнатами без отримання права монетної регалії;

4. Монети, самовільно карбовані майстрами монетних дворів несанкціонованим чином із металу з низькою часткою дорогоцінного.

5. Приватне, таємне карбування монет кустарним чином.

6. Навмисний збут фальшивих монет на ринку.

У запропонованій статті ми розглядаємо лише ті фальшиві монети Олександра I Ягеллона, що належать до п'ятої групи, яка визначається кустарними приватними підробками в таємних майстернях фальшувальників.

В українській нумізматиці окремі питання щодо фальшивих монет досліджувались у статтях М. Котляра [6], Р. Якушевої-Омелянчик [7], В. Шлапінського та В. Шуста [8], А. Бойко-Гагаріна [9], В. Орлика [10], В. Шалобудова [11], С. Климовського [12], З. Зразюк [13], Г. Козубовського [14] та ін. Перша спроба каталогізації фальшивих монет здійснена В. Нечитайлом [15], проте, у працях дослідника, викладені лише припущення, які здебільшого не мають історичного аналізу та наукового підтвердження, а відтак, вимагають глибшого вивчення.

1992 р. при дослідженні зовнішнього двору південного корпусу Князівського палацу знайдено верхній штемпель (рис. 1).

Рис. 1. Штемпель для карбування фальшивого денарія Олександра Ягеллона, знайдений у Литві

При розкопках Князівського палацу в Литві, окрім численної кількості монет, плombs і рахункових жетонів та печаток, були знайдені також і монетні штемпелі для карбування литовських і лівонських монет. У литовській нумізматичній літературі дані штемпелі вже згадувались у роботах В. Алексіюнаса [16, с. 53], Л. Квізікевічуса [17; 18], Є. Іванаускаса та А. Кунцевічуса [19, с. 189–196] та ін.

Дослідник Е. Ремецас [20, с. 162–169] узагальнив відомості та доповнив кількість

відомих у науковому світі монетних штемпелів, знайдених на території Вільнюса.

Одним із штемпелів був залізний інструмент довжиною 75 см з діаметром робочої частини 14 мм і масою 112 грамів. На площині робочої частини вирізьблене зображення аверсу денарія Олександра I Ягеллона із «Погонею» та літерою «А» (ренесансного шрифту). В першоджерелах опису він подається як перший відомий штемпель для карбування литовських монет [18, с. 183–188], але подальші дослідження спростовують цю думку [20, с. 167]. Звернено увагу на те, що деталі даного штемпеля виготовлені не пунсонами, а імітовані зі справжніх монет, що особливо чітко проглядається при графічному аналізі літери «А». Тому даний штемпель можна віднести до знарядь фальсифікаторів монети [20, с. 167].

Причиною поширеного використання саме денаріїв, як прототипів для фальшування монет, ми бачимо у відносній іконографічній простоті малюнку монети, що вимагала менше зусиль для зловмисників при виготовленні штемпелю.

У фокусі дослідження фальшування монет Олександра I Ягеллона можна зробити припущення, що описаний у нумізматичних каталогах тип денарії без літери «А», найбільш імовірно, є результатом виробничого браку карбування денарії (при забитті металом частини робочого штемпеля, що відтискає саме літеру «А»), або ж описання фальсифікатів минулого якісного рівня виконання оригінальних монет.

Серед фальшивих півгрошів Олександра I Ягеллона нам вдалося дослідити один екземпляр фальшивого півгроша, виготовленого із міді, знайденого в околицях міста Володимир-Волинського (рис. 2). Основу фальсифікату виготовлено з міді, шар дорогоцінного металу не зберігся. Виходячи з візуального аналізу елементів зображення фальшивого півгроша можна дійти висновку, що його виготовили шляхом карбування по мідній заготовці влас-

Рис. 2. Фальшивий півгрош Олександра Ягеллона, мідь

норуч виготовленим штемпелем. Написи легенди і стиль виконання літер несуть імітативний характер, хоча зміст легенди переданий максимально наближено.

Процес виготовлення фальсифікатів міг відбуватися наступним чином (по стадіях):

1. Виготовлявся лист прокату міді відповідної товщини під заготовки (інколи для простішого отримання листової міді зловмисники використовували мідний посуд).

2. Вирубувались заготовки з листу міді (ймовірно, циліндричним інструментом із загостреними кінцями по аналогії з технологією, яку застосовували на державних монетарнях).

3. Власноруч виготовленими штемпелями карбували мідні заготовки, наносячи на них зображення монети.

4. На отримані «напівфабрикати» монет наносили шар дорогоцінного металу для надання їм вигляду виготовлених із дорогоцінного металу методами ртутної амальгами чи покриття оловом (лудіння).

5. Відомі також підробки, виготовлені з олова, яке за кольором подібне до срібла.

Варто відмітити, що серед монетних підробок кінця XIV – початку XV ст. переважають підробки монет дрібного номіналу, адже їх іконографія характеризувалася простим малюнком.

Знахідки фальшивих литовських монет часів Олександра I Ягеллона, за нашими спостереженнями, відомі на території історичної Волині, Поділля та Галичини, що пояснюється головним чином широкою розповсюдженістю

оригінальних монет-прототипів у грошовому обігу зазначених історичних регіонів.

Виробниками фальшивих монет у період, що досліджується, найчастіше були особи, які володіли навичками металообробки – ковалі та ювеліри, або ж ті, хто в минулому вже мав досвід монетного карбування. Часто діяльність фальшувальників монет таємно організовувалась високопоставленими магнатами та представниками влади.

Отже, на зламі XV–XVI ст. домінуючу роль у грошовому обігу в українських землях займали литовські монети, що стали зразками для виготовлення кустарних підробок. Основні монетні номінали, введені в обіг за часів правління князя Олександра I Ягеллона – денарії та півгроші знайшли своє відображення також у підробках минулого. Вони виготовлялись шляхом карбування по заготовках із недорогоцінного металу кустарно вирізаними штемпелями, після чого на отримані «напівфабрикати» із рельєфним зображенням наносився шар дорогоцінного металу. Нанесення цього шару відбувалося методами ртутної амальгами чи лудіння. Іконографічна простота та поширення денаріїв Олександра Ягеллона на грошовому ринку стали головними причинами їх використання як зразків для фальсифікації. Можна припустити, що описані в нумізматичній літературі типи денарії без літери «А», ймовірно, були високоякісними підробками минулого, прийнятими дослідниками за нові монетні типи. Знахідки фальшивих монет Олександра Ягеллона відомі на території Волині, Поділля та Галичини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Русіна О. Україна: Литовська доба 1320–1569 / О. Русіна, І. Сварник, Л. Войнович. – К.: Балтія-Друк, 2008. – 176 с.
2. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму / М.Ф. Котляр. – К.: Наук. думка, 1971. – 174 с.
3. Ivanauskas E. The coins of Lithuania 1386–2009 / E. Ivanauskas. – Vilnius, 2009. – 405 s.
4. Kopicki E. Monety Wielkiego Księstwa Litewskiego 1387–1707 / E. Kopicki. Warszawa, 2005. – 136 s.
5. Pininski J. Pojęcie monety fałszywej w Poznym Średniowieczu / J. Pininski // Wiadomości Numizmatyczne. – R. XX, 1976. – Z. 4.
6. Котляр М.Ф. Фальшивомонетники в Полтавському полку на початку XVIII століття / М.Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 1970. – №6.
7. Яушева-Омельянчик Р.М. Лисянський скарб монет (знахідка 1960 р.) / Р.М. Яушева-Омельянчик // Музейні читання: Тези доповідей наукової конференції Музею історичних коштовностей України – філіалу Національного музею історії України, грудень 1994 р. – К., 1996. – С.12–15.
8. Шуст Р. Карбування та розповсюдження фальшивої монети на території Руського воєводства в XV – XVII ст. / Р. Шуст, В. Шлапінський // Вісник Львівського університету: Середньовічна історія. – Львів, 2002. – Вип. 37/1.
9. Бойко-Гагарин А.С. Фальшивые монеты в денежном обращении южных земель ВКЛ во время правления князя Витовта Кейстутовича и технологии их производства / А.С. Бойко-Гагарин // Нумизматические коллекции: наследие исторической Литвы и связанных с ней стран – открытия и просвещения науки: Тезисы докладов Межд. научн.-практ. конф. – Вильнюс, 2012. – 223 с.

10. Orlyk V.M. False coins of the Teutonic Order state in Prussia in the currency of South-Rus lands of the Lithuanian grand duchy / V.M. Orlyk // Studia I Materialy konferencji «Pieniadz I systemy monetarne wspólne dziedzictwo Europy». – Augustów-Warszawa, 2012.
11. Шалобудов В.М. Скарб фальшивих польських монет XVII ст. з с. Сокілка на Полтавщині / В.М. Шалобудов // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2009. – №1.
12. Климовский С.И. Лужение копеек в Киеве XVII в. / С.И. Климовский // Монета. – Вологда, 2000. – Вып. 7 (К 80-летию Василия Васильевича Узденикова).
13. Зразюк З.А. Монеты-подделки из клада, найденного в 2000 году в с. Лелюховка Новосанжарского района Полтавской области / З.А. Зразюк // XIV Всероссийская нумизматическая конференция: Тезисы докладов и сообщений. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 124–125.
14. Козубовський Г.А. Про наслідування золотоординським монетам на Україні / Г.А. Козубовський // XII сходознавчі читання А. Кримського: Тези доп. Міжн. наук.-практ. конф. – К., 2008.
15. Нечитайло В.В. Каталог монет України періоду козаччини XV–XVIII ст. / В.В. Нечитайло. – К., 2011.
16. Aleksiejunas V. Pirmasis Lietuvos valstybes monetos spaudas / V. Aleksiejunas // Liaudies kultura. – 1994. – Nr.3.
17. Berga T. Lietuviskos monetos spaudas is Vilniaus nacionalinis muziejus. / T. Berga, L. Kvizikevicius // Nordis Numismatik Unios Medlemsblad. – Vilnius, 1991. – №4.
18. Kvizikevičius L. Lietuviškos monetos spaudas iš Vilniaus Žemutines pilies rumu / L. Kvizikevičius // Numizmatika. – 2000. – №1.
19. Ivanauskas E. Livonijos monetu spaudai Vilniaus Žemutineje pilyje / E. Ivanauskas, A. Kuncевичius // Numizmatika. – 2000. – №1.
20. Ремецас Э. Монетные штампы, найденные при археологических раскопках Княжеского дворца Литвы / Э. Ремецас // Средневековая нумизматика Восточной Европы. – Москва, 2006. – Вып. 1.

© Галина Коцур
(Київ)

ФАЛЬШИВЫЕ ЛИТОВСКИЕ МОНЕТЫ КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА ЯГЕЛЛОНА И ТЕХНОЛОГИЯ ИХ ПРОИЗВОДСТВА 1492–1501 ГГ. (НА ПРИМЕРЕ НАХОДОК В УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ)

В статье рассмотрен аспект фальсификации монет во время правления литовского князя Александра Ягеллона, а также технологические особенности их производства. Исследованы кустарные частные подделки монет, прототипами для производства которых послужили литовские денарии и полугроши, чеканенные от имени князя Александра Ягеллона.

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, фальшивые монеты, технологии производства, Александр Ягеллон.

© Halyna Kotsur
(Kyiv)

THE FALSE LITHUANIAN COINS OF DUKE ALEXANDER JAGIELLON AND THEIR PRODUCTION TECHNOLOGY 1492–1501 (EXAMPLE OF FINDINGS AT THE UKRAINIAN EARTH)

This article tells about the aspect of the coin counterfeit in the time of rule of Lithuanian duke Aleksander Jagiello. Also the technological aspect of production of the forgeries is given. The private forgeries of the Lithuanian pennies and half-groats are mainly investigated.

On the break of XV–XVI centuries Lithuanian coins were playing the main role in the money circulation of the Ukrainian lands, and that's why became the prototypes for the coin falsification.

According to the monetary reform of the duke Aleksander Jagiello, the only two coin denominations were minted – the small silver pennies and the half-groats, which have founded the representation also in the private forgeries.

The technology of the forgery coins production had next stages:

1. *First the raw copper was turning to the plate.*
2. *The plate of copper was being cutted to produce the circular blanks.*
3. *Making the relief on the blanks was performed by the hand-made coin dies.*
4. *Final stage was in putting the layer of the precious metal for giving the forgery the view of the grade coin.*
5. *The forgeries made fully from tin are also known.*

Putting of the layer of the precious metal was making by amalgamation or tinning.

The iconographic simplicity and wide representation of the pennies of Aleksander Jagiello on the money market of Ukrainian lands were the main reasons for their use as samples for counterfeit.

We suggest, that described in numismatic literature types of pennies without the letter «A» on obverse, probably can be the old counterfeited forgeries in a high level of production.

The finds of the forged coins of the duke Aleksander Jagiellon are known from the Ukrainian historical lands of Volhynia, Podolia and Galicia.

Keywords: the Grand Duchy of Lithuania, false coins, production technology, Alexander Jagiellon.

До редакції надійшла 27.08.2013.

УДК 737:(477.7)

© Андрій Бойко-Гагарін
(Кіровоград)

ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПУАНСОНІВ ПРИ КАРБУВАННІ МОНЕТ У XV–XVIII СТ.: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

У статті розглянуто особливості використання пуансонів у процесі карбування монет в добу Середньовіччя та Нового часу. Наведено класифікацію пуансонів, перераховані переваги та недоліки їх використання.

Ключові слова: пуансон, монети, штемпель, технології карбування, ручна технологія.

Радянський учений, історик, археолог та нумізмат Герман Олексійович Федоров-Давидов визначав необхідність вивчення техніки монетного карбування для більш чіткого визначення місця карбування монети, її точної класифікації, приналежності до того чи іншого періоду, емітента ін. Складання ланцюга схеми зміни штемпельів неможливе без знання техніки монетної справи молотово-штемпельного карбування, а саме того, що верхні штемпелі зношувались швидше нижніх, що і обумовлює поступовий перехід від використання одних пар штемпельів до інших, що схематично укладається у вигляді ланцюга [1, с. 145–148].

Невід'ємним елементом у вивченні процесів карбування є аспект використання пуансонів при виготовленні штемпельів для карбування монет.

Хронологічно серед перших робіт, присвячених окремим питанням техніки карбування монет у вітчизняній літературі можна відмітити замітку про знахідку монетного штемпелю в ході археологічної розвідки на руїнах міста Сарай (середньовічне місто Сарай – столиця Золотої Орди (Улусу Джучі), давнє городище якого знаходиться в районі села Сілітрєнне, Харабалинського району Астраханської області Російської Федерації. – А.Б.-Г.), відмічену О.В. Терещенком ще у 1850 р. [2]. Перший у вітчизняній нумізматичній літературі стислий опис технології вальцювання належить І.М. Холодковському [3].

Перші узагальнення послідовностей процесів карбування монет коротко та без суттєвої деталізації здійснені відомими вченими В.Н. Рябцевичем [4] та М.Ф. Котляром [5] лише у 1970-х рр.

Окремі питання технологій карбування монет висвітлені в працях українських нумізматів М.А. Львова [6], В.А. Калініна [7] та ін.

Аспект використання пуансонів частково висвітлювався в працях М.Ф. Котляра [8, с. 92–100], А.Л. Крижанівського [9] та І.І. Сінчука [10].

Над практичним застосуванням пуансонного аналізу у датуванні середньовічних німецьких та шведських монет працює український археолог і нумізмат Д.С. Староверов [11].

Метою статті є висвітлення особливостей використання пуансонів у технологіях карбування монет у Центрально-Східній Європі за допомогою штемпельів та молота, виготовленню монет із дроту та автоматизована техніка карбування.

Впродовж останніх десятиліть в Україні постійно зростає інтерес до нумізматики. Актуальність обраної теми зумовлена слабким рівнем її вивчення та висвітлення у вітчизняній нумізматичній літературі. Узагальнення знань щодо технік виробництва, які застосовувались до монет, брали участь у грошовому обігу на території України, досі лишались поза увагою вітчизняних дослідників.